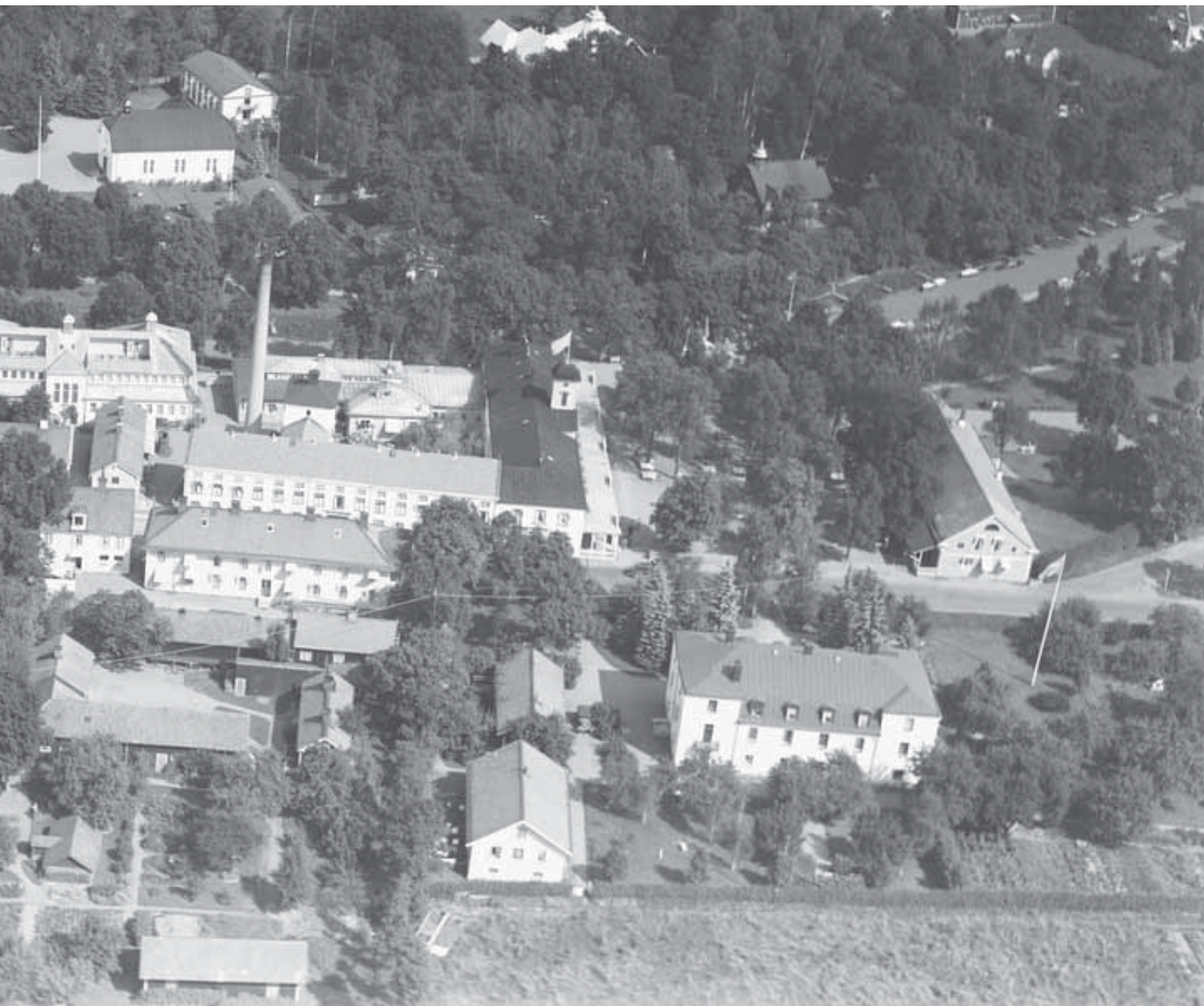

Lagberg I, Söderköpings stad och kommun

Antikvarisk utredning inför detaljplan

2020-11-06

UPPDRAGSNAMN

Antikvarisk utredning inför ny detaljplan, Lagberg
1, Söderköpings stad och kommun

UPPDRAGSANSVARIG

Felix Lotz

DATUM

2020-11-06

FÖRFATTARE

Lisa Berglund

ÄNDRINGSDATUM

2022-03-30

GRANSKARE

Felix Lotz

BESTÄLLARE

Kv. Lagberg AB

INNEHÅLL

I. ÖVERBLICK	5
BAKGRUND OCH SYFTE	6
METOD, UPPDRAG OCH AVGRÄNSNING	6
BEFINTLIGA STÄLLNINGSTAGANDEN	8
 2. KULTURHISTORISK VÄRDERING	 13
VÄRDEBESKRIVNING	14
VÄRDEBÄRANDE DELAR	17
FÖRÄNDRINGSKÄNSLIGHET	19
 3. REKOMMENDATIONER	 21
 4. NULÄGESBESKRIVNING	 25
 5. HISTORIK	 43
 6. REFERENSER	 57

BILAGA

BOVERKETS FÖRESKRIFTER FÖR SÄRSKILT VÄRDEFULL BYGGNAD (BFS 2016:6, 1:2213)

I Överblick

UPPDRAG, SYFTE OCH METOD

Bakgrund och syfte

Kv. Lagberg AB äger fastigheten Lagberg 1 i centrala Söderköping. Inom fastigheten finns den så kallade Lagbergska villan uppförd runt 1830 som läkarmottagning och bostad för brunnsintendenten Johan Olof Lagberg. Villan omges av en trädgård som i norr mot den angränsande brunnsmiljön har en representativ parkkaraktär. Inom fastighetens södra del finns en väl tilltagen parkeringsyta. Söderköpings kommun har inlett arbete med ny detaljplan med exploatörsmedverkan. Ny detaljplan ska syfta till att möjliggöra förtätning med flerbostadshus inom fastigheten.

På grund av villans ursprung och dess koppling till berättelsen om Söderköpings brunn samt dess placering inom riksintresse för kulturmiljövården finns behov av en antikvarisk utredning som tydliggör miljöns kulturhistoriska värden och kvaliteter för att dessa ska kunna tillvaratas i kommande planprocess. En antikvarisk utredning behöver vidare kunna fungera rådgivande i det fortsatta arbetet med utformning av nybyggnad inom miljön samt vid eventuell ombyggnad av befintlig bebyggelse. Fredriksson arkitektkontor har av fastighetsägare och exploatör Kv. Lagberg AB blivit ombudade att upprätta den antikvariska utredningen.

Metod

Den kulturhistoriska värderingen av fastigheten Lagberg 1 följer de råd och rekommendationer som ges i Boverkets författningssamling (BFS 2016:6) gällande enskilda byggnaders och den sammansatta bebyggelsens värde.

Utredningen tar stöd i Riksantikvarieämbetets (RAÄ) *Plattform för Kulturhistorisk värdering och urval* (2015) där miljöns bärande berättelser och dess fysiska uttryck identifieras och en bedömning av hur fullständig och relevant byggnaden och miljön är ur kulturhistorisk synvinkel. Därefter kan rekommendationer ges för hur kommande åtgärder bör förhålla sig till dessa med utgångspunkt i plan- och bygglagens krav.

Metoden för utredningen har grundat sig i en arkiv-, kart- och litteraturstudie samt i en fältinventering som inkluderat miljön inom fastigheten samt bebyggelsens exteriör. Utifrån studierna har miljöns bärande berättelser identifierats och beskrivits.

Uppdrag

Uppdraget har bestått i att ta fram ett kunskapsunderlag i form av en antikvarisk utredning som ska möta Söderköpings kommuns och fastighetsägarens kunskapsbehov i kommande förändringsprocess.

Den antikvariska utredningen presenteras i en rapport som redogör för byggnadens och miljöns förutsättningar och kulturhistoriska värden. Eventuella behov av skydd att säkerställa i detaljplan utpekas och rekommendationer för nybyggnad samt om- eller tillbyggnad ges.

Utredningen ska:

- Utredda och värdera miljöns och bebyggelsens kulturhistoriska värden samt hur dessa tar sig uttryck.
- Dokumentera fastigheten i dess nuvarande utförande.
- Utredda miljöns känslighet/tålighet.
- Utpeka behov av skydd att säkerställa i detaljplan.
- Ge rekommendationer för exploatering och fastighetsutveckling.

Uppdraget utfördes juni-oktober 2020 av Lisa Berglund, byggnadsantikvarie/certifierad sakkunnig – behörighet K och Felix Lotz, arkitekt.

Avgränsning

Den antikvariska utredningen har geografiskt avgränsats till detaljplaneområdet, fastigheten Lagberg 1. Omgivande miljöer berörs i den mån de bedöms kunna komma att påverkas av åtgärder inom planområdet.

Utredningen omfattar inte arkeologi.

Utredningsområdet utgörs av fastigheten Lagberg 1, i kartan markerat mörkblått. Området är beläget direkt söder om den historiska brunnsmiljön i innerstadens östra del (Lantmäteriet).

Fastigheten Lagberg 1 markerad mörkblått. Fastigheten skiljs från brunnsmiljön genom Skönbergagatan (Lantmäteriet).

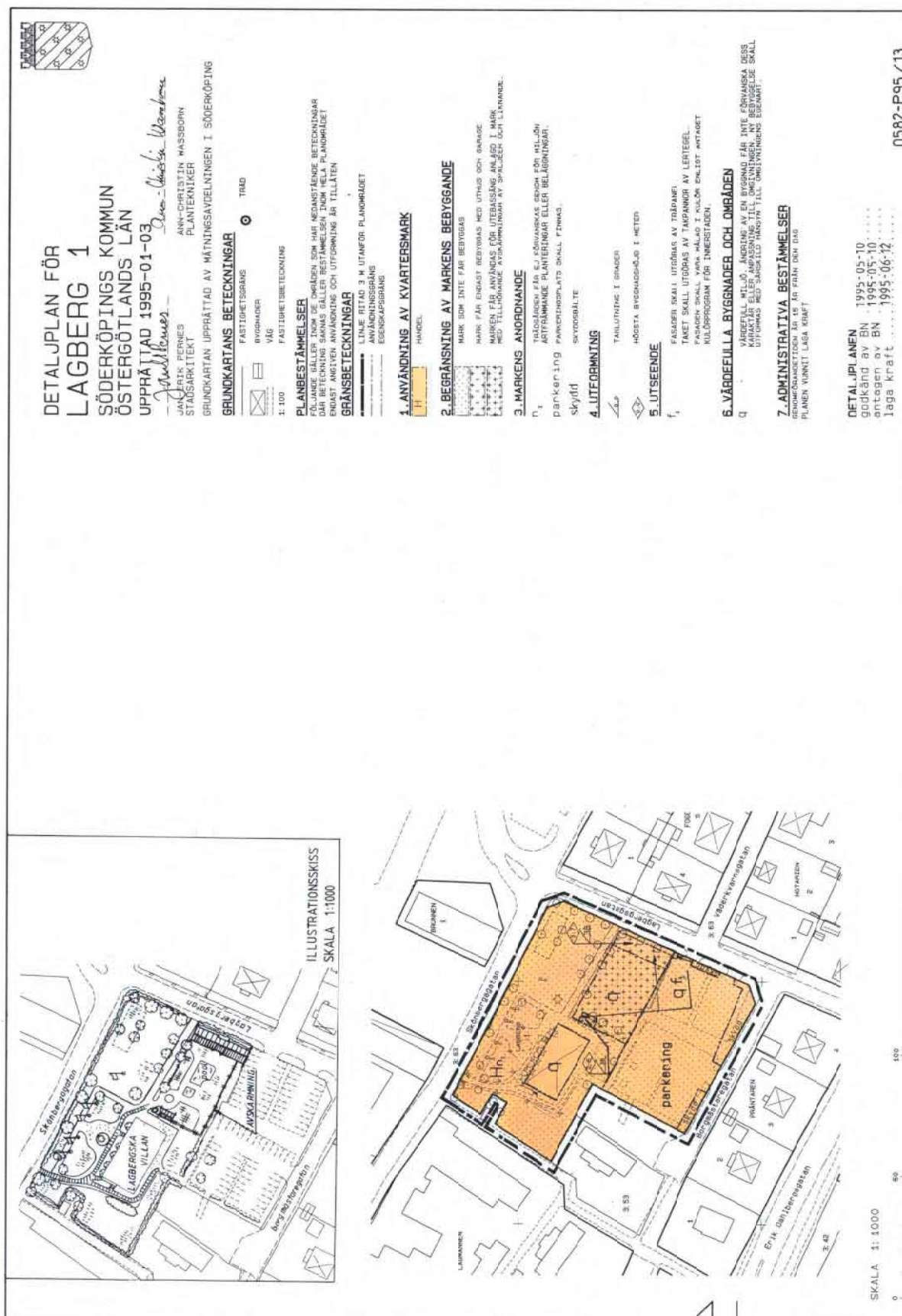
BEFINTLIGA STÄLLNINGSTAGANDEN

Plan- och bygglagen (2010:900) samt bestämmelser i detaljplan

För fastigheten Lagberg 1 gäller en detaljplan som vann laga kraft 1995-06-12. Användningen är begränsad till handel. Lagbergsska villan och omgivande trädgård är utpekade som värdefull miljö. Miljön är försedd med en skyddsbestämmelse (q) som anger att ändring av byggnad inte får förvanska dess karaktär eller anpassning till omgivningen. Vidare anges att ny bebyggelse ska utformas med särskild hänsyn till omgivningens egenart. Ytterligare en skyddsbestämmelse (n₁) anger att trädgården inte får förvanskas genom för miljöartfrämmande planteringar eller beläggningar. Marken inom fastigheten utgörs i huvudsak av prickmark som inte får bebyggas. Öster om villan finns ett markområde som får användas för utebassäng anlagd i mark med tillhörande avskärmningar av spaljéer och liknade. I anslutning till marken avsedd för bassäng finns kryssmark som tillåter uthus och garage. Gällande uthusbebyggelsens utseende anges att fasader ska utgöras av träpanel, att taket ska utgöras av takpannor av lertegel samt att färgsättning ska ske enligt antaget kulörprogram för innerstaden.

Utöver detaljplanen finns ett tillägg till planbestämmelser inom Söderköpings innerstad i form av ett kulörprogram (Detaljplan antagandehandling 0582-P94/59). Programmet som vann laga kraft 1994-10-11 reglerar vilka fasadkulörer som får användas inom innerstaden.

Oavsett vad som anges eller inte anges i en detaljplan gäller Plan- och bygglagens förbud mot förvanskning för en särskilt värdefull byggnad eller område som avses i 8 kap. 13 § PBL. Varsamhetskravet i 8 kap. 17 § PBL gör gällande att ändringar av all bebyggelse oavsett kulturhistoriskt värde ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. Vidare gäller underhållskrav enligt 8 kap. 14 § PBL: bebyggelsen ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och bebyggelsens värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

Gällande detaljplan (Söderköpings kommun).

Riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. Miljöbalk (1998:808)

Fastigheten Lagberg 1 är beläget inom riksintresse för kulturmiljövården enligt 3 kap. Miljöbalk, Söderköping [E66]. Ett riksintresse är ett område som anses ha så stora kulturhistoriska värden att det är av vikt för hela nationen. Dessa värden ska prioriteras i det kommunala arbetet med samhällsplanering. Åtgärder inom området får enligt 3 kap. 6 § MB inte utgöra ”påtaglig skada” på riksintresset.

För riksintresset Söderköping [E66] pågår ett revideringsarbete och Länsstyrelsen i Östergötland har presenterat en ny riksintressebeskrivning. Den ursprungliga beskrivningen av den riksintressanta miljön Söderköping, E län beslut RAÅ 1997-08-18, gäller ännu men Söderköpings kommun har i sin kulturmiljöplan från 2017 valt att presentera den reviderade versionen av riksintressebeskrivning. Därför presenteras båda texterna nedan.

URSPRUNGLIG RIKSINTRESSETEXTEN FÖR SÖDERKÖPING [E66]

Motivering:

Småstad belägen vid en uppgrundad havsvik och betydelsefull vattenled, som i planmönster, dominerande kyrkobyggnader och bebyggelsekaraktär ger en bild av en av hög- och senmedeltidens viktigaste städer.

Uttryck för riksintresset:

Det i stort sett oförändrade medeltida gatunätet, den äldre tomtstrukturen, kyrkorna och deras dominerande roll i stadsbilden samt medeltida profanbyggnader, källare och andra lämningar. Den förindustriella stadens småskaliga träbebyggelse med gårdar och ekonomibyggnader. Stadens siluett och kontakten med vattnet, Ramunderberget och det omgivande landskapet.

I området ingår även:

Söderköpings brunn som anlades 1718 vid den sedan gammalt kända Sankta Ragnhilds källa. Ett avsnitt av riksintresset Göta kanal, med kanalfåra, kajer, sluss och hamnmagasin. Flerbostadshus och privatvillor från sekelskiftet 1900 samt ett egnahemsområde i den östra delen.

REVIDERAD BESKRIVNING FÖR SÖDERKÖPING [E66], FRAMTAGEN AV LÄNSSTYRELSEN I ÖSTERGÖTLAND, 2014:

Motivering:

Stadsmiljö som genom kontakten med Storån, bevarade stadsplanemönster, byggnader och kulturlager berättar om Östergötlands framträdande roll inom den nationella politiska och ekonomiska makten samt regionens handelsutbyte med internationell räckvidd under medeltiden. Stadsmiljö karakteristisk för den äldre mellansvenska småstaden där äldre planmönster och välbevarade bebyggelsemiljöer från medeltid fram till sekelskiftet 18/1900 ännu präglar staden. Brunnsmiljö från 17/1800-talet av social/ idé/medicinhistoriskt intresse som speglar den då allmänt utbredda tron på att brunnsskickning i kombination med rörelse i anlagd park/natur, umgänge, bön och intagandet av hälsosamma måltider hade en betydande hälsofrämjande effekt. Stadsmiljö som i dess norra del är präglad och anpassad till vattenkommunikationsleden Göta kanal. Stad som sedan 1800-talets har präglats som rekreations- och turistort.

Uttryck:

Det i stort sett oförändrade medeltida gatunätet, den äldre tomtstrukturen, kyrkorna och deras dominerande roll i stadsbilden samt medeltida profana byggnader, källare och kulturlager. Flera infartsvägar, farleden Storån, det medeltida hamnläget och marknadsplats som speglar stadens historiska funktion som strategisk, politisk och kommersiell knutpunkt. Stadens låga siluett, välbevarad småskalig

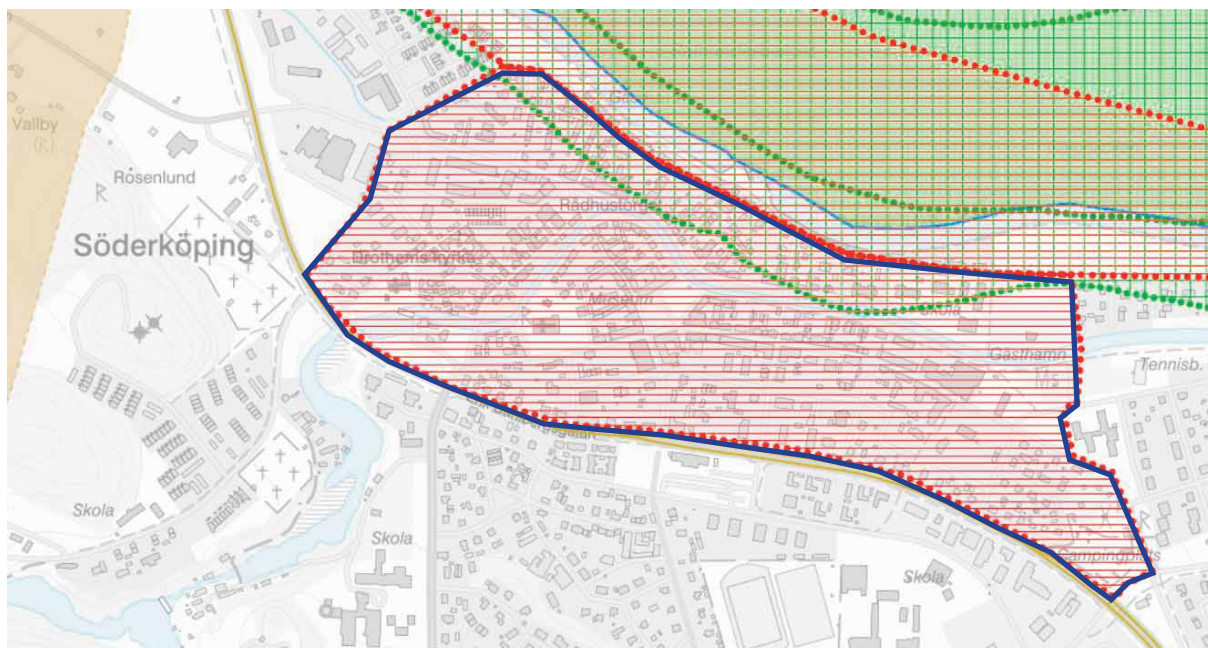
bebyggelse samt stadsplanemönster som speglar perioden 1600-tal t.o.m. 18/1900-tal samt stadsmässig bebyggelse och institutionsmiljöer från sekelskiftet 18/1900. Det skogsbeklädda Ramunderberget som bildar fond i norr som sedan 1800-talet nyttjats som park och turistmål. Stadens kontakt med Storån med kajskoningar, trappor, broar. Göta kanal med hamnmagasin, byggnader med funktionell koppling till kanalen, kajer, skoningar, pollare, dockor, allén längsmed kanalen. Bebyggelse som är placerad och utformad för att samspela med Göta kanal, bl.a. villor, hotell och allmänna institutionsmiljöer såsom brunnsmiljön och Tingshus och skola. Brunnsmiljön med park och bebyggelsemiljö som i huvudsak bevarar sin karaktär från 1800-talet. I miljön ingår det s.k. brunnslottet vars äldsta delar är från 1770-talet, tillbyggt och moderniserat under 1800-talet bl.a. med tidstypisk veranda mot gårdssidan. Mitt emot brunnslottet finns en timrad brunnessalong från tidigt 1800-tal. Över Storån leder ”suckarnas bro” över till den norra delen av Brunnsparken som anlades under 1800-talet. I brunnsmiljöns utkant i väster ligger brunnslasarettet som byggdes år 1893. Lasarettet speglar boendeförhållandena för samhällets nedersta skikt som här kunde erbjudas kostnadsfri behandling, mat och logi. Placeringen speglar även klasskillnaderna mellan brunnsгästerna som delades i tre klasser. Norr om Storån i Brunnsparken ligger Brunnskyrkan i rik panelarkitektur från 1890-talet som är fritt placerad i lummig parkmiljö. Söder om Skönbergsgatan ligger den Lagbergska villan med lusthus från 1830 som berättar om läkarens centrala roll i brunnskulturen. Bevarade delar av parken norr om brunnessalongen, träd och gångstigar, kontakten med Storån och Göta kanal.

I området ingår även:

Söderköpings brunn som anlades 1718 vid den sedan gammalt kända Sankta Ragnhilds källa. Ett avsnitt av riksintresset Göta kanal, med kanalfära, kajer, sluss och hamnmagasin. Flerbostadshus och privatvillor från sekelskiftet 1900 samt ett egnahemsområde i den östra delen.

Länsstyrelsen föreslår även fyra olika bärande berättelser för riksintresset Söderköping:

1. Medeltida staden: Stadsmiljö som genom kontakten med Slätbaken, bevarade stads planemönster, byggnader och kulturlager berättar om Östergötlands framträdande roll inom den nationella politiska och ekonomiska makten samt regionens handelsutbyte med internationell räckvidd under medeltiden.
2. Småstaden: En småstadsmiljö som utmärks av välbevarade gatu- och tomtstrukturer med blandad tidstypiska bebyggelsemiljöer ifrån 1600-tal t.om sekelskiftet 18/1900 som ännu präglar staden.
3. Brunnsmiljön: Bevarande delar av brunnsmiljön berättar om Söderköping historia som kur- och badort som blomstrade under framförallt 17/1800-talet. Brunnen bidrog mycket till att staden levde upp framförallt 1800-talet. Miljön berättar om Söderköping som tillflyktsort (tidig turiststad) mötesplats framförallt för de övre samhällsskikten där diagnostiserad kur i kombination med musik, socialt umgänge, vilsam tillvaro, bön, naturupplevelser/utflykter, ett rikt sällskapsliv, hälsosam mat och dryck i pittoreska omgivningar var centrala delar. Miljön berättar även om den äldriga tron på att vattnet som läkande kraft, i detta fall S:t Ragnhilds källa som är känd sedan medeltiden.
4. Göta Kanal: Kanalmiljön byggdes under 1800-talets första hälft och kom att omdana norra delen av Söderköpings innerstad. Kanalmiljön i kombination med satsningar på brunnsmiljön gjorde att staden blomstrade upp under 1800-talet. Kanalen berättar om samhället och kommunikationsbehoven under 1800-talet. Kanalen är idag en stor turistattraktion som årligen lockar 10000-tals besökare till Söderköping. Kanalen ligger i en upphöjd bassäng vilket karaktäriserar upplevelsen såväl från land som från kanalen. Miljön runt kanalen präglas av monumentala villor från sekelskiftet som ligger kantade längsmed kanalen, många med påkostade och representativa fasader och trädgårdsanläggningar om vänder sig mot kanalen. Småstaden: En småstadsmiljö som utmärks av välbevarade gatu- och tomtstrukturer med blandad tidstypiska bebyggelsemiljöer ifrån 1600-tal t.om sekelskiftet 18/1900 som ännu präglar staden.

Riksintresset Söderköping E66 markerat i mörkeblått. I norr angränsar området till riksintresset Göta kanal (Östgötakartan, Länsstyrelsen i Östergötland).

Söderköpings kommuns kulturmiljöplan (samrådshandling 2016)

Fastigheten Lagberg 1 ligger inom ett område som i Söderköpings kommuns kulturmiljöplan har pekats ut som område av högsta värde, "Brunnsparken". Miljön beskrivs som en av stadens viktigaste kulturmiljöer då den visar på starten för och utvecklingen av besöksnäringen i staden. Vidare anges att parkmiljön med tillhörande hus med prägel från 1800-talets mitt och fram till sekelskiftet 1900 har höga estetiska och miljöskapande värden för innerstaden och platsens funktion som ett rekreationsområde för allmänhet fyller en aktiv funktion för stadens invånare och besökare – nu liksom för 300 år sedan. Eftersom flera av anläggningarna i miljön försvunnit under 1900-talet konstaterar kommunen att det av särskild vikt att den historiska miljön med byggnader, träd och parkanläggning bevaras och underhålls.

Under rubriken "Förhållningssätt och försiktighetsåtgärder" anges att nya detaljplaner inom eller i nära anslutning till området bör föregås av en antikvarisk förundersökning eller en miljökonsekvensbeskrivning. Området bedöms generellt vara känsligt för ny bebyggelse. Eventuell ny bebyggelse bör underordna sig den historiska miljön och bebyggelsen vad gäller byggnadshöjd och utformning.

Fördjupad översiktsplan för staden Söderköping (2018)

I "Fördjupad översiktsplan Söderköping stad Planhandling Antagande 2018-04-25" berörs stadens kulturmiljöer i "Riktlinjer för stadsutveckling inom riksintresse". Kyrkornas dominerande roll ska bevaras. Nya byggnaders uttryck ska underordna sig den befintliga bebyggelsen och samspela med sin omgivning. Den medeltida stadsstrukturen ska tillvaratas. Utvecklingen ska ske med hänsyn till den befintliga strukturen. Ny bebyggelse ska samspela och harmoniera med den äldre bebyggelsen men bör spegla samtidens arkitektur. Plank och växtlighet ska användas på ett sätt som stärker Söderköpings kulturmiljö. Vid planering i riksintressanta kulturmiljöer ska antikvarisk kompetens tas in vid behov. Kulturmiljöanalyser är ett av den fysiska planeringens verktyg som lämpar sig att använda inom riksintresse.

2

Kulturhistorisk värdering

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Värdebeskrivning

SÖDERKÖPINGS BRUNN

Söderköpings brunn har en central roll i berättelsen om staden Söderköping. Genom brunnen levde staden upp efter en tids stagnation då skeppshandeln upphört under 1600-talet. Med brunnen blev staden ett besöksmål och en uppskattad turistort. Brunnens verksamhet har starkt bidragit till stadens karaktär och den stadsbild vi ser idag.

Brunnsmiljön är kulturhistoriskt relevant ur ett nationellt perspektiv genom dess förmåga att berätta om brunnens- och kurverksamhet i Sverige under 1700-, 1800- och 1900-talen. Brunnsmiljön och brunnens olika byggnader avspeglar tidigare seklers sällskapsliv och samhällsstruktur med tydlig klassindelning. Kopplat till miljön finns höga samhällshistoriska värden.

Miljön är ytterst relevant ur medicinhistorisk synpunkt. Brunnsmiljön förmedlar berättelsen om den åldriga övertygelsen om vattnets helande kraft. Den omfattande parkanläggningen speglar 1800-talets tro på grönmiljöers hälsobringande verkan. Miljön har höga medicinhistoriska värden.

I brunnsmiljön kan även en kulturhistoriskt relevant arkitekturberättelse utläsas. Inom miljön finns bland annat 1700-talets timrade arkitektur representerad, det tidiga 1800-talets klassicism och det sena 1800-talets fornnordiska stil. I parken avspeglas bland annat 1800-talets parkideal och drag från den populära tyska trädgårdsstilen. Kopplat till brunnsmiljön finns höga arkitekturhistoriska värden.

Brunnsmiljön med byggnader och park utgör idag en omistlig del av Söderköpings kulturarv. Miljön har stora stadsbildsmässiga värden. Kopplat till parken finns även höga natur- och rekreationsvärden.

LAGBERGSKA VILLAN

Lagbergsska villan utgör en mycket viktig beståndsdel i den riksintressanta brunnsmiljön. Som tidigare läkarvilla uppförd runt 1830 som kombinerad bostad och mottagning för brunnssintendenten och läkaren Johan Olof Lagberg speglar byggnaden brunnens verksamhet under 1800-talets första hälft. Läkarvillan berättar om brunnens utveckling mot medicinsk verksamhet där olika typer av kurbehandlingar stod i fokus. Byggnaden har särskilda medicinhistoriska värden.

Villan har arkitekturhistoriska värden som ett exempel på en klassicistisk byggnad inspirerad av italiensk villaarkitektur och tidig eklekticism men värdena begränsas genom att läsbarheten av villans ursprungliga gestaltning är låg på grund av omfattande exteriöra förändringar.

Villans väl tilltagna storlek och representativa karaktär samt den parkliknande trädgårdsdelen norr om byggnaden speglar Söderköpings brunnens ambitioner och förutsättningar under 1800-talets första hälft. Byggnaden och trädgården har ett högt symbolvärde för brunnens framgångar.

Kopplat till Lagbergsska villan finns även ett personhistoriskt värde. Villans byggherre Johan Olof Lagberg kom att bli en betydelsefull person i Söderköping. Han var inte bara brunnssintendent utan även en stadsläkare som engagerade sig i invånarnas välmående. Under många år rådde meningsskiljaktigheter mellan Lagberg och brunnsledningen. Ledningen ville ta del av profiten medan Lagberg ansåg att vinsten skulle användas till fler vårdtillfällen för de mindre bemedlade. Det var i hög grad Lagbergs ansträngningar och framsynthet gällande kurbehandlingar som ledde till brunnens framgångar under 1800-talets andra

hälft. Berättelsen om Lagberg är relevant ur ett lokalt perspektiv. Lagbergs insatser för utvecklingen av kallvattenkurer i Sverige gör honom även relevant ur ett nationellt medicinhistoriskt perspektiv. Villan har genom dess förmåga att levandehålla berättelsen om Johan Olof Lagerberg ett särskilt kulturhistoriskt värde.

Lagbergsvillan är en särskilt värdefull byggnad som avses i 8 kap 13 § Plan- och bygglagen.

TRÄDGÅRDEN

Norr om Lagbergsvillan finns en parkliknande, representativt utformad trädgård. En stor trädgård med representativ karaktär utgjorde en viktig del i Lagbergsvillans ursprungliga gestaltning. Trädgården gestaltades för att saluföra Söderköpings brunnns verksamhet och spegla dess brunnssintendents kompetens och framgångar. Detta synliggörs i placeringen av den representativa delen av trädgården i norr mot brunnssalongen. Denna representativa, parkliknande del av trädgården har omgestaltats i omgångar, först under det sena 1800-talet och sedan under 1940-talet då en relativt genomgripande omgestaltning genomfördes. Under 1900-talets andra hälft tycks skötseln av trädgården inte utförts efter en tydlig plan, vilket resulterat i att dagens trädgård saknar tydlig gestaltning. En del växtmaterial från 1940-talet kvarstår och möjligtvis kan delar av häcken längs med Skönbergagatan härstamma från det sena 1800-talet men mycket material är sentida och få inslag i trädgården speglar 1800-talets gestaltning. Trots att trädgården har förändrats har den som en del i den ursprungliga gestaltningen av Lagbergsvillan och brunnsmiljön under 1800-talets första hälft ett särskilt kulturhistoriskt värde. Trädgården har även en mycket viktig funktion som en länk mellan villan och brunnen. Genom trädgården knyts villan till brunnen, den historiska kopplingen tydliggörs och bidrar till att villan kan utläsas i dess rätta historiska kontext: som en viktig och framträdande del i brunnnsverksamheten.

Den representativa parkliknande delen av trädgården norr om villan bedöms tillsammans med Skönbergagatans gaturum och brunnsmiljön norr om denna utgöra ett särskilt värdefullt bebyggelseområde som avses i 8 kap. 13 § PBL.

Till den representativa delen av Lagbergsvillans trädgård hör även det lusthus som Lagberg lät uppföra 1832 på Korskullen sydöst om villan. Lusthuset är idag svårsläst som en del av trädgården då ett villaområde har byggts mellan lusthus och trädgård. Träd och sly på kullen gör också siktlinjen mellan objekten tydlig. Siktlinjen skulle dock enkelt kunna förstärkas genom en röjning uppe på kullen. Lusthuset får då viss förmåga att förtydliga Lagbergsvillans trädgårdens en gång omfattande storlek och påkostade karaktär.

I fastighetens nordöstra hörn finns en trädgårdsdel med viss karaktär av nyttoträdgård med fruktträd och odlingslådor. En nyttoträdgård var ofta ett viktigt inslag kring dåtidens läkarvillor. Många läkare var växtintresserade och odlade egna medicinalväxter, kanske var så även fallet med brunnssintendent Lagberg. Under 1800-talet var det också vanligt med odling för hushållsbehov, även i familjer som Lagbergs som hade råd att köpa all sin mat. Arkivmaterial visar att nyttoträdgården med odlingar tidigare var förlagd till trädgårdens baksida, söder och sydöst om Lagbergsvillan. Hur den nordöstra delen av trädgården tedde sig under 1800-talet och det tidiga 1900-talet har inte gått att avgöra. Fruktträden som idag karaktäriserar den nordöstra delen av trädgården tillkom möjligtvis under 1940-talet. Trots att den nordöstra trädgårdsdelens kontinuitet och historiska djup inte har kunnat bekräftas har trädgården ett kulturhistoriskt värde genom dess förmåga att på ett pedagogiskt sätt spegla trädgårdens historiska uppbyggnad och indelning i en representativ del och en mer nyttoinriktad del. Kopplat till båda trädgårdsdelarna finns särskilda trädgårdshistoriska värden.

ANDRA VÄRLDSKRIGETS SKYDDSRUM

I trädgårdens nordöstra del finns ett så kallat rörskyddsrum från andra världskriget. Rörskyddsrummen var en vanlig typ av skyddsrum under krigsåren men revs i stor utsträckning efter krigsslutet. Rörskyddsrummen sågs som en tillfällig lösning på ett direkt hot. I efterkrigstidens Sverige gjordes stora satsningar på att skapa nya och mer permanenta skyddsrum i befintliga byggnader i stället. Rörskyddsrum och liknande offentliga krigshistoriska dokument är därför sällsynta. Rörskyddsrummet inom Lagberg är välbevarat och även ovanligt på grund av dess placering i en villaträdgård. Rörskyddsrummet har ett mycket stort krigshistoriskt dokumentvärde och utgör idag ett starkt hotat kulturarv.

Byggnaden bedöms vara en särskilt värdefull byggnad som avses i 8 kap 13 § Plan- och bygglagen.

FASTIGHETENS SÖDRA OCH ÖSTRA DEL MED POOLOMRÅDE OCH PARKERING

De sentida tilläggen inom Lagberg 1, poolområdet med tillhörande uthusliknande bebyggelse samt parkeringsplats, har ett visst kulturhistoriskt värde genom dess förmåga att spegla brunnnsverksamhetens vidareutveckling under det sena 1900-talet. Anläggningen visar på verksamhetens långa kontinuitet och den anpassning av verksamheten som gjorts efter besökarnas förändrade krav och behov. Anläggningen bedöms emellertid inte vara tungt värdebärande i berättelsen om Söderköpings brunn och Lagbergsvillan.

VÄRDEBÄRANDE DELAR

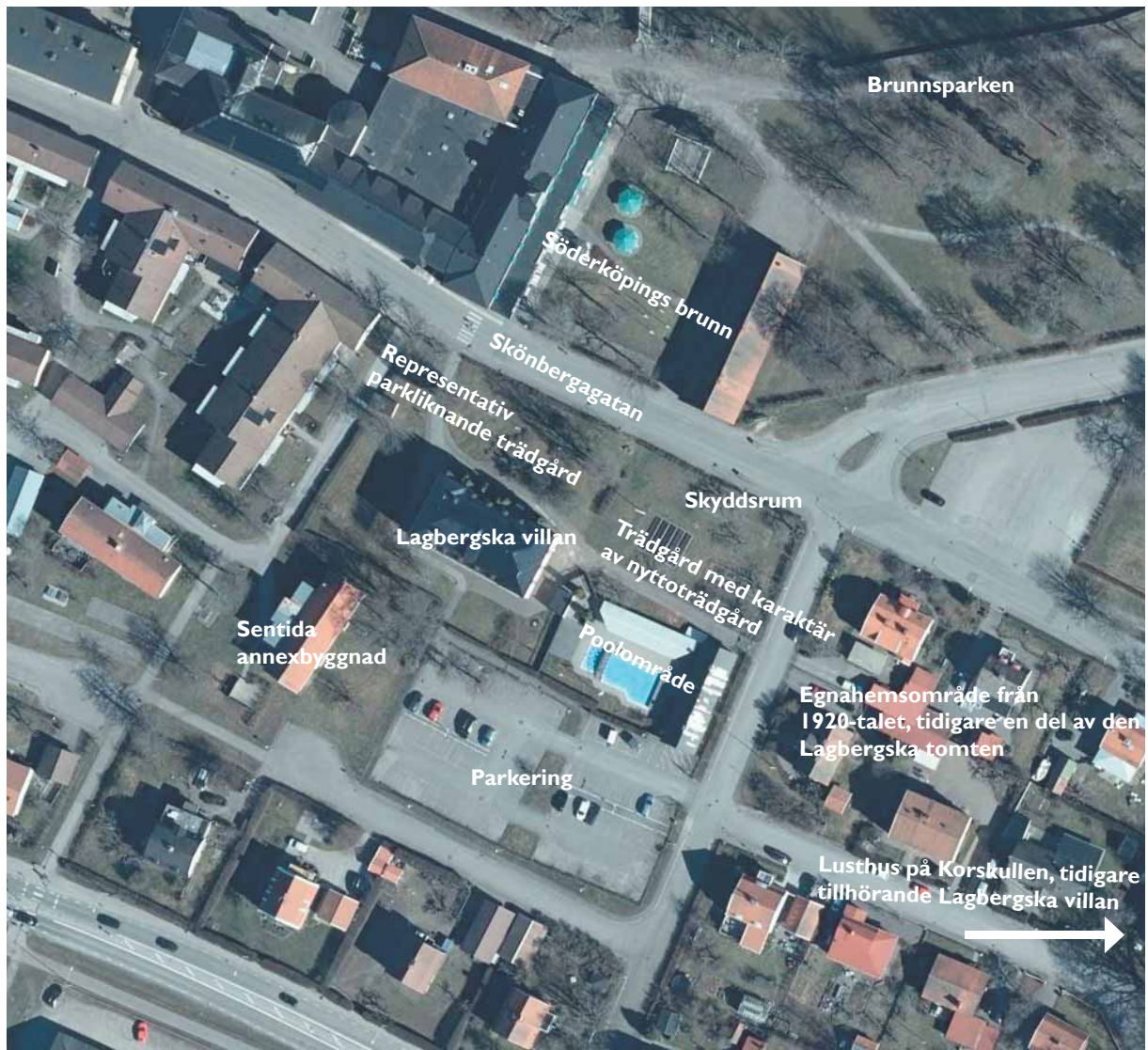
Följande avsnitt redovisar de företeelser eller delar i byggnaden och den omgivande miljön som bedöms vara bärande för de kulturhistoriska värdena.

Miljö

- Den visuella kopplingen mellan Lagbergska villan och brunnsmiljön som är avgörande för läsbarheten av villan som en historiskt mycket viktig del i brunnsverksamheten.
- Visuell koppling mellan Lagbergska villans trädgård och Lagbergska lusthuset på Korskullen som bidrar till läsbarheten av trädgårdens en gång omfattande storlek och påkostade karaktär. Den visuella kopplingen är idag svag men kan förstärkas genom röjning av sly på kullen.
- Trädgården norr om villan. Trädgårdens representativa parkkaraktär och orientering mot brunnen. Ingången till trädgården i nordväst som har lång historisk hävd och som sannolikt utgjorde en del i den ursprungliga gestaltningen. Trädgårdsrundel som formelement (inte nödvändigtvis den nuvarande rundeln).
- Trädgårdens indelning i en representativ parkliknande del och en del med karaktär av nyttoträdgård med fruktträd och odlingar.
- Skönbergagatans sträckning som en del i den ursprungliga gestaltningen av miljön kring brunnen samt som del i det medeltida vägnätet.
- Gaturummets karaktär med äldre lindar och den på tomten indragna villan, en förskjutning från den äldre stadens tätare bebyggelsestruktur till en öppnare karaktär med gröna parkytor som utgjorde en viktig del i den tidiga gestaltningen av brunnsmiljön.
- Fastighetens huvudsakliga form som visar på en äldre kvarter- och tomtindelning.
- Skyddsrum från andra världskriget som ett tydligt vittnesmål från andra världskriget och över hur man i Sverige och Söderköping hanterade hotet.

Lagbergska villan

- Villans placering på tomten och dess fristående läge.
- Villans orientering med huvudfasad och entré mot brunnen.
- Volym, höjd och form. Uppskjutande sidorisaliter.
- Putsade fasader och listverk.
- Fönstersättning. Fönstrens placering och fönsteröppningarnas storlek.

Översiktskarta med kommentarer för orientering i miljön (Lantmäteriet).

FÖRÄNDRINGSKÄNSLIGHET

Förändringskänsligheten har bedömts mot risken att de kulturhistoriska värdena går förlorade eller minskar vid förändring och tillägg. Analysen tydliggör kulturmiljöns möjlighet att ta emot nya inslag utan att dess kulturhistoriska karaktär eller värde påtagligt förändras. Grunden i analysen är de värdebärande uttryck, strukturer och samband som är särskilt nödvändiga för företeelsens helhet och relevans. Utan dessa riskerar miljöns möjlighet till kunskapsförmedling att gå förlorad.

Det röda området omfattar den representativa parkliknande trädgården i norr, trädgården i nordöst med karaktär av nyttoträdgård, området närmast gaturummet mot Skönbergagatan samt Lagbergska villan och markområdet närmast villan. Området bedöms som mycket känsligt mot förändring på grund av att villan, den parkliknande trädgården och den visuella kopplingen till brunnen är tungt värdebärande och helt avgörande för att miljöns kulturhistoriska värden ska bestå. Längs områdes östra, södra och västra ytterkanter samt markområdet direkt söder om villan saknas tungt värdebärande företeelser men området bedöms som känsligt på grund av omgivande miljöns homogena karaktär. Här präglas bebyggelsen av en låg siluett och en småskalighet typisk för egnahemsområden under det tidiga 1900-talet men också för stora delar av Söderköpings innerstad. Det gula området bedöms vara något mer tåligt då ytorna är kraftigt förändrade och tydligt modernt präglade. Området bedöms inte ha samma betydelse för, och potentiell påverkan på, omgivande stadsbild som området längs fastighetens ytterkanter.

3

Rekommendationer

REKOMMENDATIONER FÖR HÄNSYN TILL KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Rekommendationer inför planläggning

LAGBERGSKA VILLAN

I egenskap av särskilt värdefull byggnad bör Lagbergiska villan föras med rivningsförbud i detaljplan. Trots att villan till viss del är förvanskad bedöms den ha värdebärande karaktärsdrag som bör tillvaratas i syfte att bibehålla byggnaden läsbar som en tidigare läkarvilla från 1830. Därför rekommenderas även en skyddsbestämmelse där de värdebärande karaktärsdragen preciseras.

Förslag på bestämmelser i detaljplan:

r – Byggnaden får inte rivas (PBL 4 kap. 16 § punkt 4)

q₁ – Särskilt kulturhistoriskt värdefull byggnad som omfattas av PBL 8 kap. 13 §. Byggnadens exteriöra karaktärsdrag i form av volym och proportioner, slätputsade fasader samt fönstrens ursprungliga placering och fönsteröppningarnas storlek ska bevaras och får inte förvanskas (PBL 4 kap. 16 § punkt 3)

SKYDDSRUMMET

Rörskyddsrummet i trädgården bör i egenskap av särskilt värdefull byggnad föras med rivnings- och förvanskingsförbud.

r – Byggnaden får inte rivas (PBL 4 kap. 16 § punkt 4)

q₂ – Särskilt kulturhistoriskt värdefull byggnad som omfattas av PBL 8 kap. 13 §. Byggnadens exteriöra karaktärsdrag i form av volym och proportioner, synliga betonggavlar, järndörrar och gräsbevuxna tak samt interiöra karaktärsdrag i form av rumsvolym och fast inredning i form av bänkar och skåp ska bevaras och får inte förvanskas (PBL 4 kap. 16 § punkt 3).

TRÄDGÅRDEN

Den representativa parkliknande trädgården i norr samt trädgården av nyttokaraktär i nordöst (i söder avgränsad av en grusgång som skiljer trädgården från poolområdet) bör som särskilt värdefull grönmiljö skyddas mot förvanskning. Det bör kunna göras i detaljplan genom en kombination av bestämmelser. Området bör markeras som ett egenskapsområde med prickmark som inte får bebyggas. I syfte att undvika småhus som kan förändra miljöns karaktär bör området föras med utökad lovplikt för Attefallshus och friggebodar. I syfte att bibehålla den formella parkkaraktären i områdets västra del bör området föras med en bestämmelse för marklov för trädfällning.

Hela egenskapsområdet bör föras med en skyddsbestämmelse hänvisad till förvanskingsförbudet i 8 kap. 13 § PBL. På grund av att området är kontinuerligt förändrat och saknar tydlig gestaltning bör skyddsbestämmelsen vara av mer generell karaktär i syfte att tillvarata de övergripande karaktärsdragen och inte förhindra åtgärder som syftar till att återskapa ett äldre utseende eller stärka trädgårdens tidigare tydligare visuella kopplingar till brunnsmiljön. Bland annat bör det vara möjligt att ta ner de stora tujorna som idag skymmer stora delar av villans huvudfasad mot brunnen.

Förslag till bestämmelser:

q₃ – Särskilt kulturhistoriskt värdefull tomt som omfattas av PBL 8 kap. 13 §. Tomtens karaktär av formell park/trädgård orienterad mot Söderköpings brunn samt nyttoträdgård i nordöst ska bevaras och får inte förvanskas (PBL 4 kap. 16 § punkt 3)

n₁ Marklov krävs för trädfällning

Allmänna råd gällande trädgården

Vid ändringar i trädgården bedöms det angeläget att eftersträva ett äldre utseende i syfte att förstärka villans läsbarhet som en läkarvilla från 1830. Historiska foton och kartor bör användas som inspiration. Rundelmotivet har förekommit i flera gestaltningar, dels under 1800-talets andra hälft, dels i omgestaltningen under 1940-talet, och bör utgöra ett motiv även vid framtida gestaltningar. Det är också viktigt att skapa tydliga visuella kopplingar mellan den representativa trädgårdsdelen i nordväst och brunnen i norr.

Tydligt moderna material som t.ex. betongstenmurar, betongmarksten i gångar och altaner av tryckimpregnerat virke bör inte förekomma. Även utemöblemang bör väljas med den historiska miljön i åtanke. Växtematerialet bör vara sådant som förekom i regionen under 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Vid större förändringar i park och trädgård bör en trädgårdsantikvarie anlitas.

Marken kring villan

Marken ett par meter närmast Lagbergiska villan bör markeras som prickmark som inte får bebyggas i syfte att förhindra tillbyggnader på villan eller nära placerad bebyggelse som resulterar i att läsbarheten av den ursprungliga villan och dess tydliga karaktär av solitär inom miljön minskar.

Exploateringsgrad och utformning på ny bebyggelse

Ny bebyggelse inom fastigheten bedöms vara möjlig. För hänsyn till miljöns och omgivningens karaktär och kulturhistoriska värden rekommenderas följande:

Ny bebyggelse bör placeras på sådant sätt att villan även fortsättningsvis i huvudsak omges av trädgård. Detta görs lämpligast genom byggnadsvolymer placerade längs med fastighetens ytterkanter. Därigenom tydliggörs också den äldre tomtstrukturen inom området. Dessa byggnadsvolymer bör på något sätt brytas upp för att inte ge intryck av massiva murar och ett helt kringbyggt kvarter, vilket strider mot rådande stadsbild och kvartersstrukturer inom Söderköpings innerstad. Ny bebyggelses höjd och skala bör förhålla sig till stadens siluett samt innerstadens och omgivande egnahemsområdes småskaliga uttryck. De gårdsytor som eventuellt uppstår genom ny bebyggelse bör i möjligaste mån utformas gröna i syfte att bibehålla fastighetens trädgårdskaraktär.

Ny bebyggelse inne på fastigheten bör placeras på lite avstånd från Lagbergska villan, så att denna även i fortsättningen ska vara läsbar som den solitär den ursprungligen var tänkt att utgöra i miljön. Nya byggnadsvolymer bör placeras och utformas med hänsyn till både villan, övriga brunnabyggnader samt angränsande strukturer i egnahemsområdet. Placering och planformer kan med fördel inspireras av äldre gårdsstrukturer. Nya byggnader i villans närhet bör i gestaltning harmoniera med villan men särskilja sig något i uttryck, t.ex. genom annat fasadmaterial eller kulör, i syfte att tydliggöra årsringarna inom miljön.

Taken inom fastigheten bör utföras som sadeltak eller brutna sadeltak. Tak- och fasadmaterial bör harmoniera med miljöns och omgivningens karaktär. Omgivande bebyggelse i form av villor och den något mer stadsmässiga bebyggelsen väster och nordväst om fastigheten präglas i huvudsak av putsade fasader. Inom brunnsmiljön förekommer både puts och träfasader. Puts bedöms vara ett lämpligt fasadmaterial på ny bebyggelse men träpanel i någon form bör inte heller uteslutas i detaljplan då det även finns en stark tradition av panelarkitektur i staden. Gällande takmaterial förekommer både tegel och band- och skivtäckt falsad plåt. Båda bedöms utgöra tänkbara alternativ för nybyggnader. Tydligt modernt präglade taktäcknings- och fasadmaterial bör undvikas i syfte att tillvarata miljöns historiska karaktär. Detta gäller även vid färgsättning. Skarpa, kraftfulla kulörer kan ge nybyggnaderna ett för dominant uttryck på bekostnad av Lagbergska villan och brunnsmiljön. Lämpliga kulörer kan vara milt gula, varmgrå eller varmt grågröna.

Övriga rekommendationer gällande Lagbergska villan

I syfte att stärka villans kulturhistoriska värden och öka läsbarheten av 1800-talets brunnsmiljö bör villans ursprunglig utseende eftersträvas vid framtida ändringar. Fönstren kan med fördel ersättas av sidohängda bågar i trä med glasgenombrytande spröjs med indelning lika den ursprungliga. Detaljeringen i fasadernas listverk kan återskapas. Entréernas skärmtak kan avlägsnas och nya dörrar kan tillverkas med de äldre spegeldörrarna som förlaga.

Visuell koppling mellan Lagbergska lusthuset och trädgården

Träd och sly på Korskullen gör siktlinjen mellan lusthuset och trädgården otydlig. Sommartid är lusthuset knappt skönjbart från trädgården eller från brunnsmiljön. Kullen bör i nordväst röjas från sly så att en tydlig siktlinje skapas mellan objekten. Lusthuset får då viss förmåga att förtydliga Lagbergska trädgårdens en gång omfattande storlek och påkostade karaktär.

4

Nuläges- beskrivning

NULÄGESBESKRIVNING

Omgivande miljö

Lagberg 1 är belägen i centrala Söderköping. I norr avgränsas fastigheten av handelsstråket Skönbergagatan som sträcker sig genom innerstaden i öst-västlig riktning. Gatan har bevarat sin medeltida sträckning och domineras i huvudsak av bebyggelse med fasader i gatuliv. Bebyggelsen är begränsad till två eller tre våningar med verksamheter eller butiker i bottenvåningarna och bostäder ovan.

Mittemot Lagbergerska villan, norr om Skönbergagatan ansluter den historiska brunnsmiljön med bland annat brunnspark och den timrade tidigare brunnsalongen samt det tidigare badhuset för första klassgäster som idag rymmer lokaler för hotell- och konferensverksamhet. Brunnsmiljön har genom parken och stora parkträd ut mot Skönbergagatan en utpräglad grön karaktär.

Öster om fastigheten finns egnahemsområdet "Villastaden" som karaktäriseras av småskalig villabebyggelse utlagd efter en rutnätsplan med relativt väl tilltagna trädgårdar där fruktträd, små uthus och tomtomgårdande häckar starkt bidrar till områdets karaktär. Bebyggelsen utgörs i huvudsak av klassicistiska 1920-talsvillor med putsade eller panelklädda fasader och brutna sadeltak med lertegel. Öster om villaområdet finns området kallat Korskullen. Uppe på kullens sydvästra del står det lusthus som Lagberg lät uppföra 1832. Lusthuset är utfört i klassicistisk stil med spritputsade ljusa gula fasader mot slätputsade hörnpilastrar och en kraftigt profilerad takgesims.

En rad villor finns även söder om fastigheten Lagberg 1 längs med Erik Dahlbergsgatan. Väster och sydväst om fastigheten ansluter putsade flerfamiljshus av mer stadsmässig karaktär likt bebyggelsen längs Skönbergagatan. Byggnaderna är i höjd begränsade till två och en halv våning.

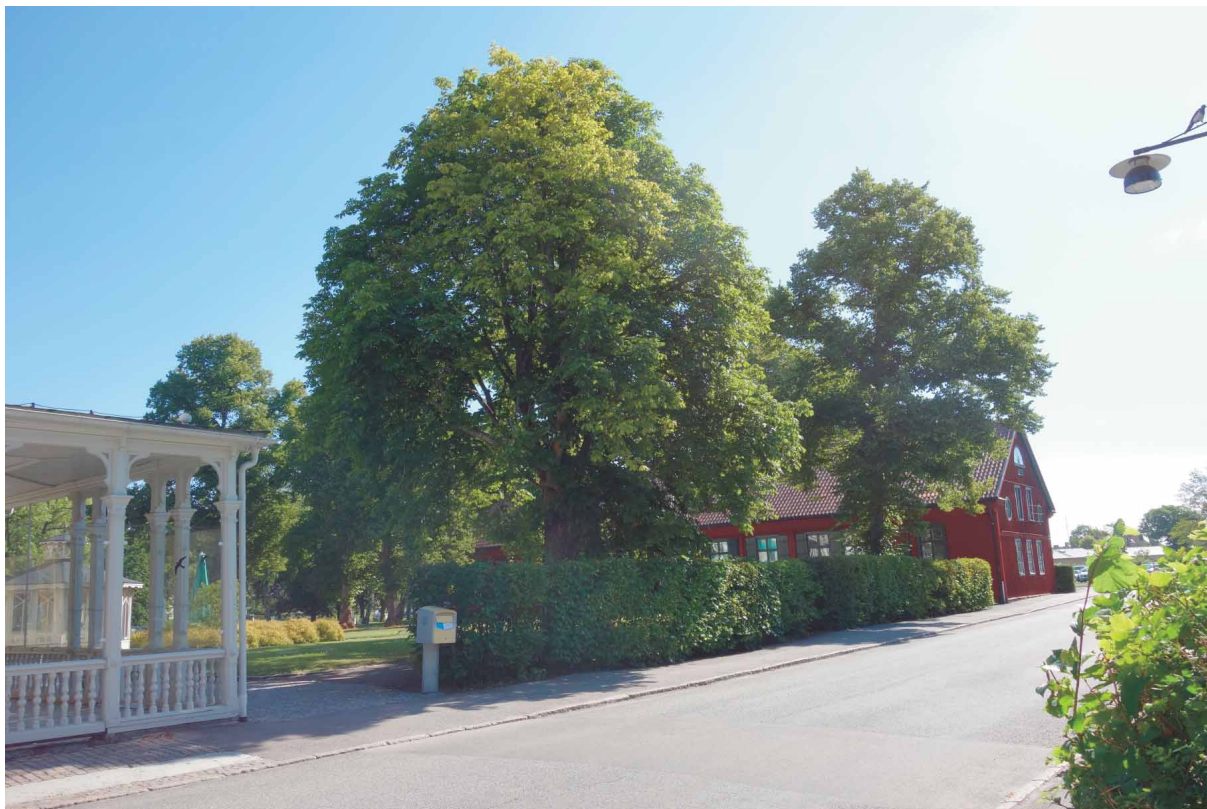

Egnahemsområdet i väster med villor från i huvudsak 1920-talet (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Villor inom den angränsande Villastaden (Fredriksson arkitektkontor 2020).

I norr ansluter bebyggelsen inom Söderköpings brunn. Till höger den timrade brunnssalongen som är placerad med gaveln mot Skönbergagatan och Villa Lagberg (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Brunnsmiljön mot väster. Mot Skönbergagatan finns en avskiljande bäck (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Längs Skönbergagatan nordväst om fastigheten Lagberg 1 har bebyggelsen en stadsmässig karaktär (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Söder om Lagberg 1 ligger villor på rad längs Erik Dahlbergsgatan. Garage har placerats i gatuliv (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Putsade flerfamiljsbus väster om fastigheten (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Miljön inom fastigheten

Lagbergska villan är placerad väl indragen från Skönbergagatan med entréfasaden orienterad mot brunnsmiljön. Fastigheten har varit en del av Söderköpings Brunns hotell- och konferensverksamhet och denna har under de senaste decennierna satt sin prägel på miljön. Den tidigare villaträdgården är i söder kraftigt förändrad. Den sydöstra delen utgörs av en större asfalterad parkeringsyta omgärdad av ett högt Gunnebstängsel. Sydväst om villan finns ett annex med hotellrum. Byggnaden är uppförd i två våningar med fasader putsade och avfärgade lika Lagbergska villan. Runt annexet är marken gräsbesädd. Enstaka träd förekommer i form av en något äldre lind samt yngre björkar.

Öster om villan finns ett plankomgärdat poolområde med en utomhuspool flankerad av en liten garagebyggnad i väst och ett uthusliknade poolhus i öst. Byggnaderna tillkom under 1990-talet men är utformade med en slags sekelskifteskaraktär skapad genom fasader med liggande och stående fasspantpanel, målad ljusgul mot ett vitt listverk, och tak täckta med falsad plåt. Längs områdets norra och västra sida löper ett högt plank med pergola, östra sidan upptas till största delen av komplementbyggnaden och utmed området södra gräns växer en hög ligusterhäck som skärmar av mot den angränsande parkeringen. Marken inom poolområdet är belagd med kvadratiska betongplattor. Utmed gångstråket in till poolen finns relativt högresta tujur. Utmed poolens södra sida finns en mindre gräsmatta med ett mindre prydnadsträd.

Fastigheten från ovan. Söder och öster om villan är trädgården kraftigt förändrad genom en stor asfalterad parkering, en sentida annexbyggnad samt poolområde. Norr och nordöst om villan har miljön i högre utsträckning bibehållit sin äldre trädgårdskaraktär.

Parkeringsplatsen i söder (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Hotellannexet i sydväst (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Poolområdet med poolbus, pergola och betongsten (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Poolområdets uthusliknande bebyggelse längs Lagbergsgatan (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Trädgården

Norr om Lagbergska villan präglas miljön av en trädgård med representativ parkkaraktär skapad genom bland annat två höga pelarekar och en äldre parklind placerad invid entrén till trädgården som är belägen i det nordvästra hörnet. Från entrén löper en stensatt gång i en båge in mot villan. Vid villans nordvästra knut delar sig gången för att sedan löpa runt byggnaden. Mittcentrerat framför villans entréfasad finns en trädgårdsrundel, grusad och delvis omgiven av ölandstok. Mot norra fasaden står högresta tujor. I övrigt förekommer en del äldre växtmaterial i form av syren, kaprifol och schersmin. Utmed Skönbergagatan i norr och Lagbergsgatan i öst växer en mycket grov och gammal hagtornshäck, sannolikt en rest av 1800-talets trädgård. Häcken har kompletterats med yngre plantor där det tidigare funnits en grind mot Skönbergagatan. Trädgården väster om villan har en öppen karaktär som endast bryts av genom en äldre syren samt en blodlönn planterad under 2000-talet.

Trots förekomst av en del äldre växtmaterial har den representativa trädgården förlorat mycket av dess ursprungliga och äldre karaktär. Gångsystemet och rundeln upplevs som otydliga, trädgården saknar en tydlig gestaltning. Avsaknaden av den tidigare mittcenterade öppningen i häcken har resulterat i att kopplingen mellan villan och brunnsmiljön inte är lika tydlig.

Den mittcentrerade trädgårdsrundeln och höga tujor mot villans norra fasad (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Entrén till trädgården är belägen i fastighetens nordvästra hörn. Här finns en äldre lind och en högrest pelarek. En stenbelagd gång leder från entrén i en båge in till villan (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Den representativa delen av trädgården mot väster. I förgrunden syns den ölandstok som delvis omger trädgårdsrundeln. (Fredriksson arkitektkontor 2020).

En bagtornsbäck avskiljer trädgården från Skönbergagatan (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Väster om villan har trädgården en öppen karaktär som endast bryts av en syren och en blodlönn (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Den representativa parkliknande trädgården följs i nordöst av en nyttoträdgård. Här finns ett flertal fruktträd, i huvudsak äppelträd, samt odlingslådor, rabatter och svarta vinbärsbuskar. Mot den norra tomtomgärdande häcken finns ett välbevarat rörskyddsrum från andra världskriget halvt nergrävt i marken. Trädgården skiljs i söder från poolområdet genom en rak grusad gång som i öst-västlig riktning förbinder villan med Lagsbergsgatan.

Trädgården från nordöst. Tomten omges i norr och öster av häck. Bakom häcken sticker nyttoträdgårdens äppelträd upp. Brunnsmiljön till höger i bild (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Den nyttoträdgårdspräglade delen i nordöst med fruktträd, odlingslådor samt ett rörskyddsrum till vänster i bild (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Trädgården i öster med grusgång kantat av äppelträd (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Nyttoträdgården från nordöst. De två trädgårdsdelarna skiljs åt genom en bäck (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Rörskyddsrum från sydväst (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Rörskyddsrum från öster (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Lagbergska villan

Lagbergska villan nyttjas idag som hotellannex till Söderköpings Brunn. Byggnaden har en rektangulär planform med gavlarna placerade i öst-västlig riktning. Huvudfasaden är orienterad mot brunnsmiljön. Tillsammans med brunnabyggnaderna på andra sidan Skönbergagatan bildas en gårdsbild som för tankarna till en herrgårdsanläggning med manbyggnad och flyglar.

Villans ursprungliga karaktär är ännu läsbar i dess grundvolym, sidorisliter och huvudsakliga fönstersättning men i övrigt är den kraftigt förändrad. Taket mellan sidorisliterna är höjt och ombyggt, den tidigare mittrisaliten som kröntes av en lanternin är borta, fasaderna är tilläggsisolerade och förenklade. Dekorativa gördellister och annan ursprunglig detaljering i de putsade fasaderna har rationaliserats bort. Nuvarande puts utgörs av en sputputs avfärgad i en ljusgul kulör mot ett vitt enkelt listverk. Tilläggsisoleringen har resulterat i att fönstren placerats i djupa nischer. Fönstren är sentida med pivåhängda, fabrikslackerade bågar med falska spröjs. Byggnadens entrépartier är utbytta under senare delen av 1900-talet och utgörs av standarddörrar med fanér i ädelträ. Byggnadens plåtdetaljer är svarta.

Villan från nordväst. I västra gaveln finns en tillgänglighetsanpassad entré med skärmtak (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Huvudfasad mot norr. Sidorisaliterna är inte längre lika framträdande genom att taket på mittpartiet höjts och byggt om (Fredriksson arkitektkontor 2020).

Villan från sydväst (Fredriksson arkitektkontor 2020).

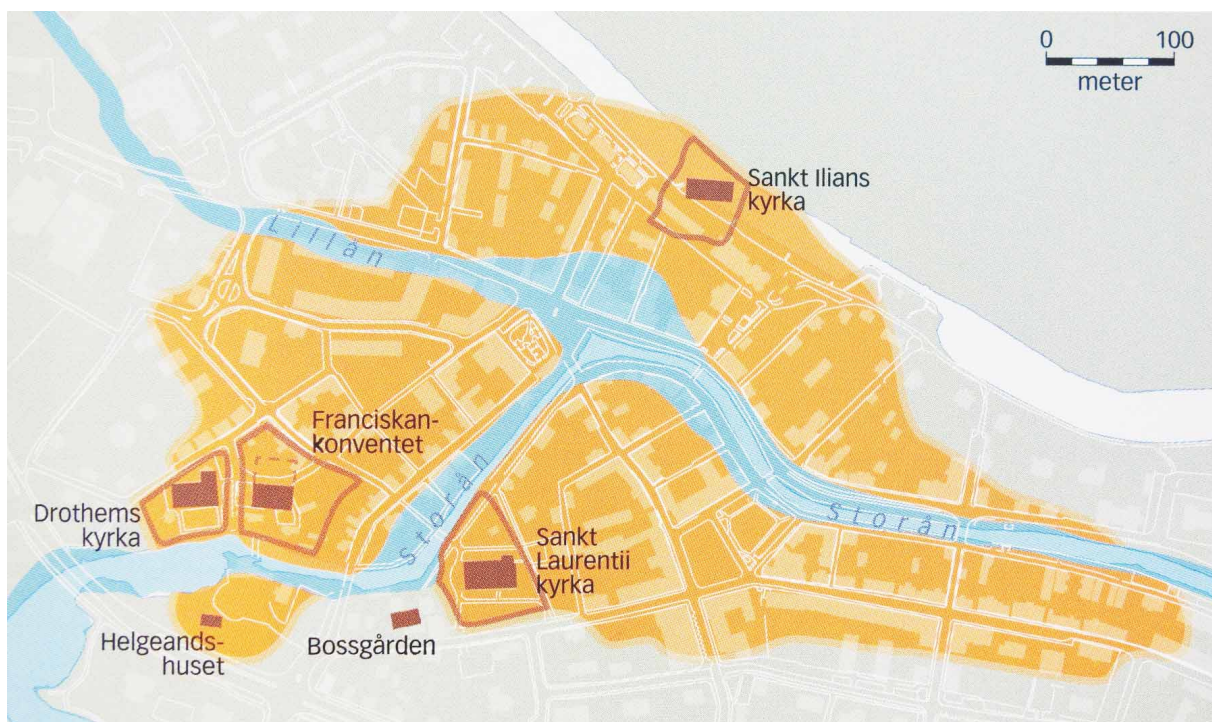
5

Historik

HISTORIK

Söderköping – en medeltida knutpunkt

Ur en lokal handelsplats belägen där Storån mötte vägen mot Kalmar utvecklades under det tidiga 1200-talet den medeltida staden Söderköping i rask takt efter en fastställd stadsplan. Staden utgjordes av tre kvartersliknande områden med en huvudgata i vardera riktningen med utgångspunkt i Rådhusstorget. Vem eller vilka som grundade staden Söderköping har inte gått att fastställa men att man hade höga ambitioner går att utläsa i gatuplanen och av den hastiga expansionen. Stadens läge längst in i Slätbaken gav ett naturligt och skyddat hamnläge och genom Storån kunde skeppen segla ända upp till hamnen som var belägen invid Rådhusstorget. Söderköping kom under medeltiden att bli en av de viktigaste hamnstäderna i Östersjön.

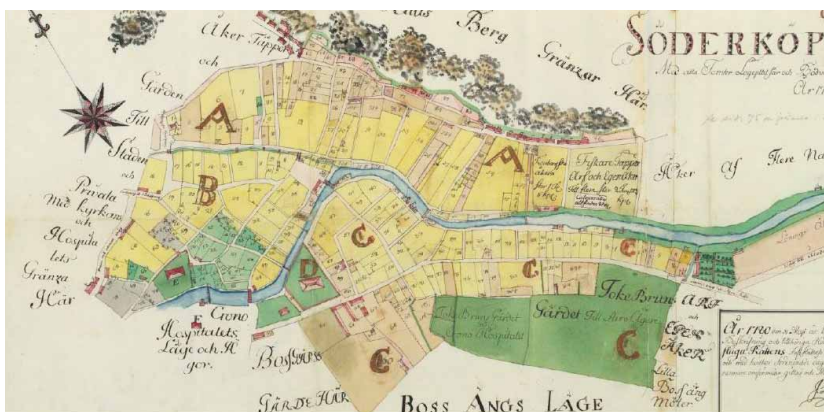

Det medeltida Söderköpings territoriella utsträckning under första hälften av 1300-talet. Där Storån flöt samman med Lillån bildades en större vattenspegel som lämpade sig som hamn. Åarna utgjorde en naturlig gräns för stadens tre kvartersliknande områden (Bild ur Harrisons "En medeltida storstad Historien om Söderköping").

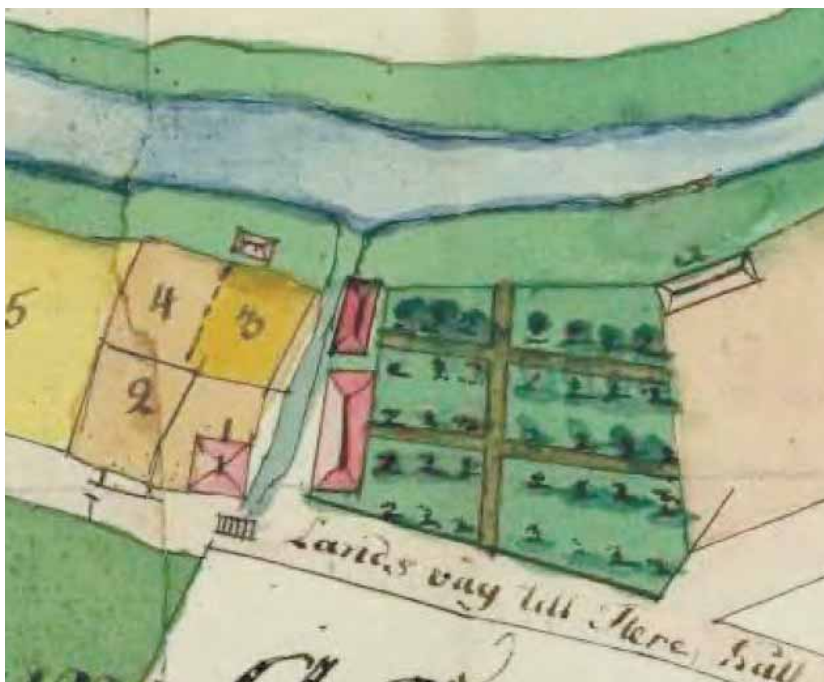
1700-tal – Brunnsorten Söderköping

Landhöjning, krig och reformationen resulterade under 1500-talet i att Söderköpings betydelse som hamn- och handelsstad minskade. Under 1600-talet hade den omfattande trafiken med handelsfartyg nästan helt upphört. Söderköping var inte längre något handelernas centrum.

Först under 1700-talet fick staden ett uppsving, då i form av kurort. Under föregående sekel hade det ute i Europa blivit på modet att vistas på hälsobrunnar. Det fanns en stark tro på vattnets hälsobringande och läkande effekt. Under det sena 1600-talet öppnade den första hälsobrunnen i Sverige vid källan i Medevi. Därefter ökade antalet hälsobrunnar i snabb takt. 1734 upprättade Carl von Linné en förteckning över så kallade surbrunnar, vilka presenterades i skriften *Najades Sveciae* (Svenska vattennymfer). Då var antalet registrerade surbrunnar uppe i ett drygt sjuttioital. I Söderköping etablerades brunnssverksamheten på allvar under 1770-talet då Brunnssällskapet tilldelades privilegier av kung Gustav III, men Sankta Ragnhilds källa, som utgjorde grundstenen i brunnssverksamheten, hade varit känd för sitt hälsobringande vatten sedan medeltiden. Redan under tidiga 1700-talet hade brunnsskickning förekommit i liten skala. Privilegierna medförde krav på Brunnssällskapet: en årlig avgift skulle betalas för brunnstomten och en läkare skulle anställas vid brunnen. 1786 uppfördes en timrad brunnssalong strax öster om den medeltida stadskärnan, invid Storåns södra strand.

Karta över Söderköpings stad upprättad 1780. Brunnsområdet är utritat strax öster om stadskärnan (Lantmäteriet Historiska kartor).

Brunnsmiljön, detalj ur ovanstående karta. Nuvarande fastighet Lagberg 1, söder om landsvägen (nuvarande Skönbergagatan) utgjorde obebyggd mark.

1800-tal – Läkaren Lagberg utvecklar brunnsvksamheten

Under det tidiga 1800-talet kämpade brunnsvksamheten med ekonomiska problem. Beslut togs om att verksamheten skulle omstruktureras till aktiebolag. 1823 tillsattes en ny intendent vid brunnen, läkaren Johan Olof Lagberg. Under hans ledning kom Söderköpings brunn att bli en av de högst ansedda brunnsanläggningarna i landet.

Under det tidiga 1800-talet hade en ny kurmetod utvecklats, den Priessnitzska kallvattenkuren från Gräfenberg. Kuren var en slags hydroterapi som innebar att man på olika sätt använde kallt vatten för att behandla sjukdomar. I sin strävan att utveckla brunnsvksamheten gav sig Lagberg ut på studieresor i Europa för att fördjupa sig i kallvattenanläggningarnas verksamhet. Han besökte till och med herr Priessnitz i Gräfenberg. Det kom emellertid att dröja till 1840 innan Söderköpings brunn fick ekonomiska medel för att kunna anlägga en kallvatteninrättning. Den nya anläggningen öppnades för besökare 1842. Då hade man även satsat på ökad betjäning. Satsningen blev mycket lyckad och patienter och besökare kom från hela Norden. Kurerna fokuserade på att driva ut alla orenheter från kroppen genom olika bad, fullbad, halvbad och inpackningar, massor med vatten att dricka, motion, friskluft och bra men enkel mat.

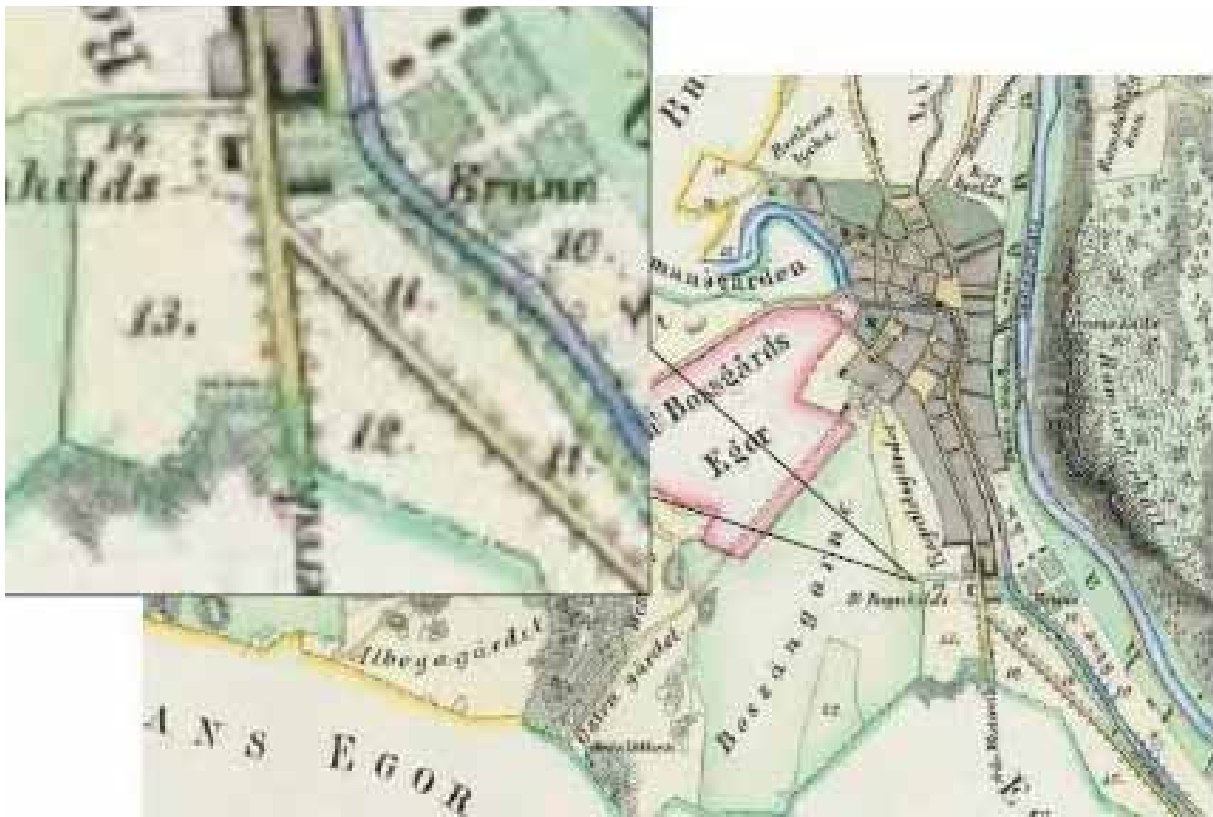
Johan Olof Lagberg (S:t Ragnhilds Gilles bildarkiv).

Lagbergska villan

Som brunnsintendent behövde Lagberg en bostad som både var representativ, stor nog att även inhysa en läkarmottagning och som var belägen i nära anslutning till brunnen. Han och frun Sofia hittade snart en passande tomt. Direkt söder om brunnsanläggningen, på andra sidan av landsvägen mot Skönberga fanns hemmanet Korstäppan. Här lät Lagberg uppföra en ståndsmässig och herrgårdsliknande villa runt 1830. I bottenvåningen inreddes en läkarmottagning med separat entré i östra gaveln. Huvudfasaden orienterades mot brunnen. Villan gestaltades i klassicistisk stil med inspiration av italiensk villaarkitektur och tidig eklekticism. Originalritningarna har inte bevarats för eftervärlden och vem som stod för gestaltningen är inte känt.

TRÄDGÅRDEN

Hemmanet Korstäppan var till ytan relativt stort och här fanns möjlighet att anlägga en representativ trädgård som kunde förstärka villans ståndsmässighet och försköna hela brunnsanläggningen. Äldre kartmaterial visar att området närmast villan gestaltades med närmast parkliknande strukturer. På en höjd i tomtens östra del lät Lagberg uppföra ett väl tilltaget och påkostat lusthus med utsikt över staden och den då nyinvigda Göta kanal. Söder om villan avgränsades trädgården genom en bågformad trädrad.

Karta över Söderköping från 1854 som redovisar brunnsintendent Lagerbergs tomt (nr. 13). Söder om villan antyder kartan att trädgården ramades in av en bågformad trädrad. Längs Skönbergavägen finns en alléstruktur (Lantmäteriet Historiska kartor).

Den Lagbergska villan utformades i klassicistisk stil med inspiration av italiensk villaarkitektur. Förhöjda sidoraliter och en mittrisalit krönt av en lanternin gav villan ett ståndsmässigt uttryck. Foto från det sena 1800-talet. (S:t Ragnbilda Gilles bildarkiv)

Lagbergs lusthus på höjden öster om villan. Foto från det sena 1800-talet (S:t Ragnbilda Gilles bildarkiv).

Söderköpings brunn runt 1870. Lagbergsska villans trädgård i förgrunden. Trädgården präglas av runda, böljande former karaktäristiskt för den tyska trädgårdsstilen populär under 1800-talets andra hälft. Någon tydlig avgränsning mellan villan och brunnen fanns inte. I bildens nederkant syns en rundel som var mittcenterad framför villans huvudfasad. Trädgårdens formspråk påminner mycket om det som förespråkades av Forsberg i förslaget till gestaltning av Brunnsparken år 1858, se bild på nästa sidan. (S:t Ragnhilds Gilles bildarkiv).

Lagbergsska villans och brunns utveckling under 1800-talets andra hälft

Kallvattenanläggningens popularitet gjorde det möjligt att vidareutveckla brunnsverksamheten. Kring mitten av seklet började man planera för att förbättra anläggningen och utveckla parkmiljön. Lagberg avled efter kort tids sjukdom 1856 men verksamheten drevs vidare. Två år efter Lagbergs död presenterades ”Projekt för tillbyggnader och planteringar vid S:t Ragnhilds brunn i Söderköping”. Det var ett ambitiöst gestaltungs-förslag för Brunnsparken både norr och söder om Storån upprättat av den berömda trädgårdsarkitekten Knut Forsberg. Forsberg var ett svenskt stjärnskott som 1851 vunnit Haussmanns tävling för gestaltningen av Bois de Boulogne (Boulognerskogen) i Paris. Det var även Forsberg som något år före Söderköpingsuppdraget, ritat gestaltungs-förslaget till Norrköpings promenader och stadspark. Att man anlidade en sådan auktoritet som Forsberg vittnar om brunnsledningens höga ambitioner och framtidstro. De flesta byggnationer i Forsbergs förslag kom dock aldrig att genomföras. Istället gjordes en stor satsning under slutet av seklet. Ett nytt badhus, ett brunnslasarett, en brunnskyrka och flera brunnsvillor uppfördes.

Under 1800-talets andra hälft, möjligtvis efter Lagbergs fru Sofias död 1866, byggdes Lagbergsska villan om och integrerades i brunns hotellverksamhet. Även trädgården omgestaltades, sannolikt i samband med de stora satsningarna som gjordes på brunnsområdet under det sena 1800-talet. De äldre planteringarna byttes ut och ersattes av granplanteringar. Troligtvis tillkom nu även en häck ut mot Skönbergagatan. I höjd med villans mittrisalit placerades en öppning i häcken ut mot brunnen.

Forsbergs förslag till tillbyggnader och planteringar i Brunnsparken från 1858 (Brunnsarkivet, Söderköpings kommunarkiv).

Trädgårdsrundeln med en stram granplantering som sannolikt tillkom under det sena 1800-talet. Troligtvis tillkom då även häcken mot Skönbergsgatan (S:t Ragnhilds Gilles bildarkiv).

I häcken fanns en grind i höjd med villans mittrisalit (S:t Ragnhilds Gilles bildarkiv).

Lagbergska villan under 1900-talets första hälft

1923 brann Lagbergiska villan och i samband med detta genomfördes en omfattande ombyggnad. Byggnadens mittparti som tidigare varit försett med ett flackt tak krönt av en väl tilltagen lanternin revs. Taket höjdes och utformades brutet med takkupor i syfte att möjliggöra ytterligare en våning med hotellrum för brunnsgäster. Under ombyggnaden byttes vissa av byggnadens fönster och entréernas läge flyttades. Planritningar från ombyggnaden visar att man på bottenvåningen planerade för en läkarmottagning med tre rum samt sju hotellrum. Våning 1 trappa upp skulle inredas med tio rum och vindsvåningen med åtta samt ett vindskontor. Utöver hotellrummen skulle även två kök per våningsplan byggas. I tamburerna planerades en gemensam WC, vilket innebar att två till tre hotellgäster delade på faciliteterna.

Ett flygfoto från 1938 visar att två större ekonomibyggnader fanns längs tomtens västra utkant. När dessa tillkom har inte gått att slå fast. Fotot visar också ett större trädgårdsland sydöst om villan. I trädgårdens nordöstra del fanns fruktträd.

Trädgården kring Lagbergiska villan omgestaltades igen under 1940-talet. De högresta granarna som planterats under det sena 1800-talet togs ner. Tujor placerades mellan fönsteraxlarna och en mittcentrerad trädgårdsrundel ordnades framför huvudfasaden i norr. Planteringar och hängbjörkar tillkom. Under andra världskriget placerades ett rörskyddsrum i trädgårdens östra del.

1923 brann Lagbergiska villan, vilket fick till följd att taket och i viss mån även fasaderna omgestaltades (S:t Ragnbilds Gilles bildarkiv).

Flygfoto från 1938. I söder avgränsades trädgården av en häck. Nere till böger i bild syns ett trädgårdsland. I norr finns ännu de höga granarna kvar som planterades under det sena 1800-talet (Digitalt museum).

Fasad mot söder. Ny bruten takform på mittpartiet. Vindsvåningen inreddes och försågs med takkupor (S:t Ragnbilds Gilles bildarkiv).

Ny trädgårdsstruktur sannolikt tillkommen under 1940-talet. De högresta granarna från det sena 1800-talet har tagits ner. Mot fasaden mellan fönsteraxlarna står små tujor (S:t Ragnbilds Gilles bildarkiv).

Brunnsverksamheten avvecklas

Under 1960-talet lades brunnsvksamheten ner men anläggningens restaurang och hotell drevs vidare i kommunal regi. 1967 genomfördes en stor ombyggnad av Lagbergsska villan i syfte att förse hotellrummen med en separat wc per rumsenhet.

1980 sålde kommunen till en privat aktör. Därefter har Söderköpings Brunn utvecklats till ett modernt konferens- och turistikhotell där Lagbergsska villan nyttjats som hotellannex. Under 1990-talet anlades ett poolområde öster om villan och i sydväst uppfördes ett nytt mindre annex med hotellrum. I sydöst anlades en större parkering. Villans fasader tilläggsisolerades och nya pivåhängda fönster monterades.

Tomten 1975 innan nybyggnad av annex och poolområde. En mittcentrerad grusgång finns ännu från villan mot brunnen. Ekonomibyggnaderna i väster har rivits. På nuvarande parkeringsyta står en relativt stor byggnad (Lantmäteriet).

6

Referenser

TRYCKTA KÄLLOR

- Andersson, Åke E. (1965). Söderköping. Söderköpings bokhandels förlag.
- Bergquist, A. O. (1923). Johan Olov Lagberg och Söderköpings brunn. S:t Ragnhilds Gilles årsbok
- Helmfrid, Björn. Huruledes S:t Ragnhilds källa blev Söderköpings brunn – och kastade loss ifrån staden.
- Lagberg, J. O. (1923) Söderköping såsom kurort. S:t Ragnhilds Gilles årsbok Larsson, Sverker (2009).
- Kulturhistorisk utredning, Brunnsparken Söderköping. Östergötlands länsmuseum, Dnr ÖLM 210/09
- Stangel Löfvall, Monica (2015) Hus med historia. Söderköpings kommun.
- Stangel Löfvall, Monica (2017) Söderköping och Göta kanal. Fritid och Kultur, Söderköpings kommun
- Stangel Löfvall, Monica (2017). Söderköping under våra fötter, Den medeltida staden under staden. Söderköpings kommun

OTRYCKTA KÄLLOR

- Fredriksson arkitektkontor (2018). Antikvarisk/teknisk förundersökning Brunnslasarettet Söderköping. Söderköpings kommun
- Linköpings universitet. (2000/2001) EU-TERRA-projektet om Götakanalkartorna
- Riksantikvarieämbetet. (2016) Riksintressen för kulturmiljövården – Östergötlands län (E)
- Söderköpings kommun (2016-05-31). Kulturmiljöplan del 2. Kunskaps- och planeringsunderlag
- Söderköpings kommun, kommunarkivet. Brunnsarkivet
- Söderköpings kommun, kommunarkivet. Bygglovhandlingar tillhörande Lagberg 1
- Svenskt biografiskt lexikon, Riksarkivet

FOTOGRAFISKT KÄLLMATERIAL

- Söderköpings hembygdsförening – S:t Ragnhilds Gille, bildarkiv

INTERNETKÄLLOR

Historiska kartor från Lantmäteriets historiska karttjänst: https://historiskakartor.lantmateriet.se/historiskakartor/search.html?swedish=true&user=public&arv=false&pul=true&asUrl=https%3A%2F%2Ftjanster-ver.lantmateriet.se%2Farkivsok%2Fstartpage.html&hk_contextpath=%2Fhistoriskakartor.

http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/plan--och-bygglag-2010900_sfs-2010-900

<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/20100900.htm>

https://www.boverket.se/contentassets/a9a584aa0e564c8998d079d752f6b76d/konsoliderad_bbr_bfs_2011-6.pdf

<http://stragnildsgille.se/bildarkivet/displayimage.php?pid=7671>

Sätra brunn

Söderköpings hembygdsförening – S:t Ragnhilds Gille

Medevi brunn

BILAGA

Boverkets föreskrifter för särskilt värdefull byggnad (bfs 2016:6, 1:2213)

En byggnad kan vara en sådan särskilt värdefull byggnad som avses i 8 kap. 13 § PBL antingen för att den har sådana värden i sig eller för att den utgör en väsentlig del av en särskilt värdefull bebyggelsemiljö. Vad som sägs här om byggnader gäller även för bebyggelseområden.

En byggnad kan vara särskilt värdefull om den tydliggör tidigare samhällsförhållanden. Exempel på detta är:

- Byggnader som representerar en tidigare vanlig byggnadskategori eller konstruktion som nu har blivit sällsynt.
- Byggnader som belyser tidigare bostadsförhållanden, sociala och ekonomiska villkor, arbetsförhållanden, olika gruppers livsvillkor, stadsbyggnadsideal eller arkitektoniska ideal samt värderingar och tankemönster.
- Byggnader som har representerat för lokalsamhället viktiga funktioner eller verksamheter.

En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den tydliggör samhällsutvecklingen. Exempel på detta är:

- Byggnader som till exempel illustrerar folkrörelsernas framväxt, massbilismens genombrott, immigration eller emigration.
- Byggnader som har tjänat som förebilder eller på annat sätt varit uppmärksammade i sin samtid.
- Byggnader som präglas av en stark arkitektonisk idé.

En byggnad kan också vara särskilt värdefull om den i sig utgör en källa till kunskap om äldre material och teknik.

En byggnad kan vara särskilt värdefull från konstnärlig synpunkt om den uppvisar särskilda estetiska kvaliteter eller har en hög ambitionsnivå med avseende på arkitektonisk gestaltning eller i utförande och materialval eller i konstnärlig gestaltning och utsmyckning.

En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den värderas högt i ett lokalt sammanhang. Exempel på detta kan vara byggnader som har haft stor betydelse i ortens sociala liv eller för ortens identitet eller i lokala traditioner.

I begreppet särskilt värdefull byggnad ligger att byggnaden särskilt väl ska belysa ett visst förhållande eller i sitt sammanhang ha få motsvarigheter som kan belysa samma förhållande.

Byggnader från tiden före 1920-talets bebyggelseexpansion, som har sin huvudsakliga karaktär bevarad, utgör idag en så begränsad del av byggnadsbeståndet att flertalet av dem kan antas uppfylla något av kriterierna för särskilt värdefull byggnad.